

LANSTYÁK István

Nyelvművelésünk vétségei és kétségei

1.

Az anyanyelv állapotának milyensége, működésének mikéntje azok közé a kérdések közé tartozik, amelyek az egynyelvű társadalmakban is gyakran állnak a figyelem középpontjában: még inkább így van ez a kétnyelvű közösségekben, amelyek egyik nyelvüket (rendszerint anyanyelvüket, a kisebbség nyelvét) nemritkán veszélyeztetve érzik, s ezért életbevágóan fontos számukra e nyelv működőképességének megőrzése.

A szlovákiai magyarok is hasonlóképpen éreznek és gondolkodnak: az emberek többsége – s ez még a kevésbé műveltekre is vonatkozik – nem közömbös a nyelv kérdései iránt. Egy évtizede folytatott nyelvjárásgyűjtő munkám során bejártam a szlovákiai magyar nyelvterület jelentős részét; mindenütt azt tapasztaltam – még azokban a falvakban is, amelyekben már évtizedek óta nem működik magyar iskola, sőt Csemadok-alapszervezet sem –, hogy – gyűjtési helyzetben legalábbis – a beszélők igyekeznek nyelvhasználatukban valamilyen, előttük nagy tekintéllyel bíró, „szép”-nek tartott nyelvváltozat normájához igazodni, több-kevesebb sikerrel. Szabó-mihály Gizellával végzett kétnyelvűségi kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy a gimnazistákban is erőteljes a választékos nyelvhasználatra való törekvés; teszhelyzetben ez nagyobb mértékben jelentkezett, mint magyarországi diáktársaiknál (lásd Lanstyák 1992b:45). Nyelvművelőink is úgy látják, hogy „napjainkban igen nagy az érdeklődés a nyelv, a helyes nyelvhasználat iránt”, amely például abban nyilvánul meg, hogy „szívesebben olvasnak az emberek a nyelvről rövidebb írásokat, főként nyelvművelő cikkeket, s szívesen hallgatják a rádió és televízió ilyen jellegű adásait, nyugodtan mondhatjuk: igénylik ezeket az írásokat és adásokat” (Jakab

1983:242; lásd még Mayer 1989:152, 156). Mindezek a tények arra utalnak: a magyar nyelvművelés Szlovákiában *kedvező társadalmi légkörben* folyik; az emberek többségének viszonyulása ehhez a tevékenységhez pozitív.

Ám az ilyen kedvező viszonyulás ellenére az emberek többségének mindennapi nyelvhasználata igencsak távol áll attól, amit nyelvművelőink és nagyközönségünk kívánatosnak tartana. A következő, csaknem negyven éve megfogalmazott megállapításokkal a szlovákiai magyarok többsége alighanem ma is azonosul:

„A mi magyar beszédiünk tele van idegen szókkal, még ha mondani-valónknak minden részét jó szóval tudánk is kifejezni. Ez egyrészt kétnyelvűségünknek a következménye, másrészt annak, hogy a hivatalos elnevezéseket rendszerint szlovákul halljuk, és ezért a fogalmak úgy vannak agyunkban elraktározva. Egy kis akaraterővel persze másképp is mondhatnánk a kifogásolt dolgokat, agyunk azonban legtöbbször lusta a gondolkodásra, és azt veszi elő a tudat raktárából, amihez a legkönnyebben hozzáfér. Ez elég hiba, mert eltékozoljuk legdrágább szellemi örökségünket, őseink nyelvét, anyanyelvünket...” (Orbán 1956:7.)

Pedig ez a rövid szövegrész alig tartalmaz olyan megállapítást, amely ne szorulna legalábbis kiigazításra; szinte olyan állatorvosi lónak tekinthetjük, amelyen nyelvművelésünknek csaknem minden „rákfenéje” fölfedezhető. Ezzel az írással egyebek közt az a célom, hogy mire a kedves olvasó a végére ér (remélhetőleg lesz türelme végigolvasni), maga is képes legyen fölismeri ezeket a nyavalyákat, s belátni: ha azt akarjuk, hogy nyelvművelésünk az eddigieknél nagyobb mértékben legyen képes a szlovákiai magyarok nyelvhasználatának befolyásolására, szükség van arra, hogy *szemléletében is, módszereiben is megújuljon*, persze anélkül, hogy szakítana mindazzal, ami eddig benne előremutató volt.

Nyelvművelésünk helyzetének és távlatainak végiggondolása nem szabad, hogy ellentéteket szüljön a bizonyos részletkérdéseket esetleg másként megítélő régebbi és fiatalabb kutatók, nyelvművelők között. A lényegi kérdésekben egyet kell értenünk, különben fennáll a veszélye annak, hogy törekvéseink nem támogatják, hanem kioltják egymást. Ahhoz azonban, hogy megegyezhessünk, először meg kell ismernünk egymás véleményét, felfogását.¹

¹ Ezúton mondok köszönetet Jakab István tanár úrnak írásom alapos és lelkiismeretes áttanulmányozásáért, valamint értékes észrevételeiért; tanulmányom itt közreadott változata ezeknek figyelembevételével készült.

Mik azok a leglényegesebb kérdések, amelyekben minden szlovákiai magyar nyelvész és nyelvművelő (e sorok íróját is beleértve) *már most* egyetért? Először is az, hogy egyikünk sem közömbös nyelvünk sorsa iránt. Valamennyien azt szeretnék, ha a szlovákiai magyarok nyelvhasználata minél kevésbé különbözne a magyarországiaktól. Mindannyian elismerjük, hogy nyelvünk számtalan változata közül van egy, amely *kiemelt jelentőségű*, ez pedig mint eszmény, követendő minta a *standard magyar nyelvváltozat*, mint valóság pedig a ténylegesen élő *magyar köznyelv*. Valamennyien azt valljuk, hogy a *művelt emberek választékos nyelvhasználata ezen a nyelvváltozaton kell alapuljon*; s föltétlenül szükséges, hogy *iskoláink ezt a nyelvváltozatot tanítsák*, illetve ez legyen a szlovákiai magyar közélet és a magyar nyelvű tömegtájékoztató eszközök nyelve is. Különbségek inkább csak a tekintetben vannak közöttünk, mennyire vagyunk hajlandók „elviselni” azt a tényt, hogy a mindennapok familiáris nyelvhasználata nagyon sok tekintetben eltér a központi normától, a választékos nyelvhasználat viszonylatában pedig abban, hogy a (nem regionális) köznyelvet beszélőkön mennyire szigorúan kérjük számon a központi standard nyelvváltozat érvényesítését, mennyi eltérést s milyeneket tartunk a köznyelvben még elfogadhatónak. De még ebben a vonatkozásban is inkább csak a konkrét jelenségek megítélésében tehetők föl véleménybeli különbségek nyelvművelőink között, mert *az elméleti platform gyakorlatilag azonos*. Ezért semmi szükségét nem érzem annak, hogy nyelvművelésünkön belül eltérő irányzatokat kelljen (majd) megkülönböztetni.

2.

A szlovákiai magyar nyelvművelés alapelve: *egy magyar nyelv van, s fontos, hogy ez a közös magyar nyelv „egészséges, minden magyar számára érthető legyen”* (Jakab 1980:7; Jakab 1982:1; Jakab 1983:179; lásd még Deme 1953:29; Deme 1970:50; Mayer 1989:150, 152). Egyébként „erre az álláspontra – mint egyedül helyesre – minden külön megbeszélés és megegyezés nélkül jutottak a különböző helyzetekben élő magyarok” (Jakab 1983:179).

2.1.

Nyelvünk egységének hangsúlyozását elsősorban az utódállamokbeli magyar nyelvváltozatok *különfejlődésétől való félelem* teszi szükségessé

(Deme 1970:10, 12, 40, 52, 102 stb.; Zalabai 1987:201). Ez a félelem (sajnos) teljesen indokolt: a Magyarország határain kívül élő magyarság mellett, hogy része az egyetemes magyar nemzetnek, az illető többségi társadalmakba is betagozódik. „A különböző államokhoz való tartozás különböző nyelvekhez, társadalmakhoz, kultúrákhoz, intézmény- és jogi rendszerekhez, szokásokhoz való szoros kapcsolódást is jelent, és mindez kedvez az addig is csak viszonylag egységes irodalmi nyelv... nagyobb mértékű differenciálódásának és a különböző fokú eltéréseket mutató állami változatok kialakulásának.” (Pete 1988:780.) Sőt ha igaz mindaz, amit a nyelv és társadalom szoros kapcsolatáról tudunk, akkor az eltérő társadalmakban használt nyelvek *törvényszerűen* alakulnak ki eltérő változatai. A magyar nyelvnek az utódállamokban tapasztalható alárendelt szerepéből következően olyan eltérések is jelentkeznek a kisebbségi magyar közösségek nyelvhasználatában, amelyek nem vezethetők vissza az idegen társadalmi közeg valamiféle közvetlen hatására: ilyen a standard nyelvváltozat érvényesülési lehetőségeinek szűkossége miatt konzerválódó nyelvjárásiasság, illetőleg a *kevésbé választékos* nyelvváltozatoknak a Magyarországon tapasztaltnál *szélesebb körben és több beszédhelyzetben való használata* (lásd Deme 1970:39; 1974:196; Jakab 1983:182–184; 1989:142). Mivel e jelenségeknek „objektív, pontosabban társadalmi okuk van” (Jakab 1983:185; vö. még Deme 1970:46), *ezt az állapotot a nyelvművelésnek nem áll hatalmában alapvetően megváltoztatni.*

Ám a magyar nyelv különféle „*állami változatai*”-ban, így a szlovákiai magyarban is, az eltérések jó része nem is a fenti társadalmi tényezőkkel magyarázható, hanem azzal, hogy a szlovákiai magyar beszélőközösség *kétnyelvű*,² a kétnyelvűek nyelvhasználata pedig *törvényszerűen* más, mint az egynyelvűeké (lásd Lanstyák 1992a:44; vö. Haugen 1972:127; Kontra 1992d).

A Szlovákiában – és más idegen országokban – beszélt magyar nyelv-

² Kétnyelvű beszélőközösségen olyan közösséget értek, amelyben a napi kommunikáció során két önálló nyelv használatos. Az ilyen közösségeknek nem minden tagja kétnyelvű, de ezek is tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek. Egyrészt azért, mert a két nyelv használatának szabályait ők is ismerik (tudják, milyen beszédhelyzetben lehet magyarul megszólalni), másrészt pedig azért, mert ők is a kétnyelvű anyanyelvváltozatot beszélik, mivel ezt sajátították el anyanyelvként. Tehát például azok is, akik nem tudnak szlovákul (többek között a gyerekek) használják a *zsvi* 'rágó(gumi)', *tyepi*, 'melegítő', *nanuk* 'jégkrém', *motorka* 'motorkerékpár' és hasonló szavakat.

változatoknak a magyarországiaktól való eltérése tehát *szocio- és pszicholingvisztikai szükségszerűség*. A nyelvművelés természetesen *ennek ellenére sem fölösleges, s nem is szükségszerűen hatástalan*. Az igaz, hogy a szlovákiai magyarok soha, semmiféle nyelvművelés hatására nem fognak ugyanúgy beszélni, mint a magyarországiak (akik egyébként szintén nem beszélnek egyformán): azonban *nem mindegy, hogy ezek az eltérések mennyire lesznek számottevők, a nyelvnek mely részrendszereire fognak kiterjedni, s mennyire fogják veszélyeztetni a magyar nyelv egységét*. Arról nem is beszélve, hogy egy, a magyarországi standardtól némileg eltérő nyelvváltozatot is lehet szépen, árnyaltan, stílusosan beszélni, jó érzékkel válogatva az adódó lehetőségek közül, s ugyanakkor a magyarországi standardot is lehet színtelenül-szagtalanul, sablonokat, „panelet” alkalmazva használni.

2.2.

Bár nyelvünk egységességének túlzott hangsúlyozását elsősorban belső, a szlovákiai magyar valóságban gyökerező tényezők magyarázzák, az emögött megbúvó *szemlélet* gyökerei sokkal messzebbre nyúlnak vissza.

Tudjuk, hogy a szociolingvisztika megjelenéséig, a strukturalista és a generatív nyelvszemlélet uralkodásának időszakában világviszonylatban is jellemző volt a nyelvtudományra, hogy a nyelvelírásban nem nagyon tudott mit kezdeni a változatokkal: nemcsak a kétnyelvűség folytán létrejövökkel, hanem az egynyelvű közegben jelentkezőkkel (például a földrajzi és társadalmi tagoltság következtében létrejövökkel) sem.

A magyar nyelvtudományban és nyelvművelésben a helyzet annyival volt súlyosabb, hogy a változatokat, a változatosságot nemcsak a *nyelvi elemzésből* szerették volna sokan kiiktatni, hanem – magából a *nyelvből* is. Ezek a nyelvművelők és nyelvészek a magyar nyelv természetes, kívánatos állapotának az *egységességet* tartották. Az egész társadalom elé, az egyes társadalmi, műveltségi, korosztályi, foglalkozási stb. rétegek helyzetének különbözőségére való tekintet nélkül ugyanazt a központi nyelvváltozatot, az ún. *köz- és irodalmi nyelvet* állították követendő példának (lásd például *Nyelvművelő kézikönyv* [a továbbiakban NyKk.] 11/334, ill. Lőrincze 1953:6, 1979:67–68, 1980:44; Deme 1953:29, 42, 47; stb.; ennek kritikájára Tolcsvai Nagy 1989b, 1991a).

A nyelvművelésnek ez az álláspontja összhangban volt az ötvenes évek társadalomszemléletével (Tolcsvai Nagy 1989b:96). Amint koruk társadalmi különbségeiről azt tartották, hogy azok a fejlődés folyamán fokozatosan el fognak tűnni, mígnem létrejön a várva várt egységes, osztály

nélküli kommunista társadalom, hasonlóképpen a nyelvi-nyelvhasználati különbségekről is úgy vélték, hogy azok a társadalmi egységesülés folyamatában fokozatosan megszűnnek; a ma még – egyfajta múltbeli csökevényként – meglévő egyéb nyelvváltozatok felszívódnak az egységes irodalmi nyelvben:

„A nemzeti irodalmi nyelv: a nemzeti nyelv fő formája. A többi nyelvhasználati forma (a szakszókincsek kivételével) a társadalmi és műveltségi fejlődésnek alacsonyabb fokán megrekedt változat, mely egyre nagyobb mértékben kénytelen teret engedni az irodalmi nyelv tényeinek, de legalábbis belső továbbfejlődés helyett belőle kölcsönözni az új fejlődményeket. Az irodalmi nyelv széles és erősen terjedőben van; a többi (ismét kivéve a szakszókincseket) visszaszorulóban, pusztulóban. Az irodalmi nyelv azon az úton van, hogy – fő forma lévén – fő normájává, majd a fejlődés során – a többieket visszaszorítva – egyetlen formájává váljék a nemzeti nyelvnek.” (Deme 1953:34.)

3.

Abból a tényből, hogy nyelvművelésünk minden magyar elé az irodalmi nyelvet állította követendő nyelvváltozatnak, egyenesen következik, hogy a „helyesség” kérdését is csak a standard nyelvváltozat szempontjából vetették föl: „Fejlődésünk mai fokán aligha vitathatja bárki is, hogy a helyesség kérdését csak egyféleképpen lehet és szokás feltenni: az egységes és közös nemzeti nyelv szempontjából.” (Deme 1953:29.) Mindez azt jelenti, hogy „nem beszélhetünk valamely család, valamely falu vagy valamely lakatosműhely nyelvszokásainak belső értelemben vett helyességéről” (uo.). Ha elvben nem is, a gyakorlatban ez mégis azt jelenti, hogy a nyelvjárásoknak és csoportnyelveknek az irodalmi nyelvtől eltérő jelenségei *helytelenek* minősülnek, pusztán azért, mert nincsenek összhangban az irodalmi nyelvváltozat normájával:

„Azt, hogy minden ma meglévő különbség helytelen lenne, nem mondhatjuk. De ha választanunk kell, általában mégsem azt tartjuk helyesnek, ami eltér a közöstől, hanem ami egyezik vele.” (Uo.)

Más nyelvváltozatoknak saját érvényesülési területükön belüli helyességének elismerése – Deme szerint legalábbis – félelmetes következményekkel jár: „rombolja a nemzeti nyelv egységét, gátolja fejlődését, akadályozza szerepének betöltésében: abban, hogy a nemzet minden tagjának közös és egységes gondolatközlő eszköze legyen, vagy legalábbis

ilyen állapot felé fejlődjék” (1953:47). A többi nyelvváltozat helyénvalóságát tehát azért kell tagadni, hogy az egységes nyelvváltozat minél akadálytalanabban gyűrhesse maga alá ezeket az alacsonyabb rendű, kihalásra ítélt változatokat.

3.1.

E felfogásban *egyetlen normának van létjogosultsága: az egységes irodalmi nyelvének* (Deme 1953:34–35). Ez érthetővé teszi, hogy a normát a nyelv-művelők többnyire az irodalmi nyelvi normával azonosították (erről lásd Grétsy 1988:101; Tolcsvai Nagy 1989b:97). Az egyetlen norma létezésének, az egész nyelvközösségben való abszolút érvényességének tétele azonban *elégge szembeűnően ellenkezik a valóság tényeivel*: elég arra gondolni, hogy például a nyelvjárást használók a beszélni tanuló gyermekek nyelvi hibáit nem az irodalmi nyelvi normának megfelelően javítják, különben a fiatalabb nemzedékek már nem a nyelvjárást beszélnék. „A tájnyelvet vagy szociolektust beszélők normatadata jelöli ki saját beszédtevékenységük határait, ennek a normatadatnak alapján utasítják el, sőt bélyegzik meg sokszor a más alkódot beszélőket, »furcsának«, »affektálnak« vagy éppen »parasztosnak« nevezve a más alkódot használók beszédét, s ezen keresztül normájukat is.” (Huszár 1986:59–60.)

„Valójában külön normarendszere van... a normatív nyelvváltozatok alatt szereplő irodalmi nyelvnek (s ezen belül a szépirodalmi, értekező prózai és sajtónyelvnek), valamint a köznyelvnek stb., de számolnunk kell a nyelvjárástípusoknak, a helyi nyelvjárásoknak, továbbá a szaknyelveknek, a hobbinyelveknek, az életkori nyelvváltozatoknak és az argónak az – irodalmi és köznyelvtől is függő – külön normatív sajátosságaival.” (Szathmári 1988:47.)

A különféle nyelvváltozatok normáját a kutatók nem tartják egyenrangúnak az irodalmi nyelvével. Benkő Loránd például megkülönbözteti a *tágabb értelemben vett normát* (ilyen minden nyelvváltozatban érvényesül, „szabályrendszer nélkül ugyanis nincs működő nyelv”) a *szűkebb és kiemeltebb értelemben vett normától*, amely – szerinte – „az egész nyelvre érvényes”, s az irodalmi nyelv normájával azonos (1988b:21). Hasonlóképpen vélekedik Grétsy László is:

„Olyan nyelvi norma, amely az egész magyar társadalomra, az egész magyar nyelvközösségre érvényes, csak egy van: az irodalmi és köznyelvnek a művelt, iskolázott emberek nyelvhasználatán, nyelv szokásán alapuló szótárak, nyelvtanok, helyesírási és nyelv művelő szakkönyvek révén rögzített normája, normarendszere. Ezen a többé-kevésbé egységesnek tekinthető, bár bizonyos szempontok alapján, így az igényesség foka

tekintetében különbségeket is tartalmazó normán kívül azonban számolnunk kell bizonyos résznormákkal is. Ezek a résznormák, amelyek a magyar nyelvközösség egy-egy jól körülhatárolt csoportjára, illetve más megközelítésben egy-egy nyelvváltozatra érvényesek, kb. úgy viszonyulnak az irodalmi és köznyelvi normához, mint maguk a szóban forgó nyelvváltozatok az irodalmi és köznyelvhez: van vagy lehet saját szabály-, illetve követelményrendszerük (például szakszótárak, terminológiai szabványok), a nyelvváltozat jellegének megfelelően szükség esetén árnyalhatnak, finomíthatnak bizonyos szabályokat, az irodalmi és köznyelvi norma szabályrendszerétől azonban gyökeresen nem térhetnek el.” (1988:103.)

Az irodalmi nyelv normájának a többi nyelvváltozathoz való viszonyában inkább a prágai iskola felfogásával érthetünk egyet. Érdemes itt idézni Bohuslav Havránek 1936-ban megjelent s 1981 óta magyarul is olvasható tanulmányából:

„Az írott nyelv nyelvi normája a nyelvi normától általában nem típusa, hanem foka szerint különbözik, nem kvalitatívan, hanem kvantitatívan. Az írott nyelvi norma a népszerű normától hasonló módon különbözik, mint maga az írott nyelv a népszerűtől, vagyis egy sokkal nagyobb funkcionális és stilisztikai differenciáltságon (rétegzettségén) keresztül, másodsor a norma fokozott tudatosságán és fokozott kötelezőségén keresztül, amely a stabilitásra irányuló fokozott követelménnyel kapcsolódik össze.” (1981:207.)

Nyelvművelőink és nyelvészeink normafelfogásának további sajátossága, hogy a *norma* fogalmába beleértik a *kodifikáltság* tényét is, tehát kimondva-kimondatlanul csak olyan szabályrendszert tekintenek normának, amelyet tudatosan alakított ki, illetve hagyott jóvá valamilyen testület. – A normának a kodifikált normával való azonosítását az egyetlen normával számoló felfogás magyarázza: az egyedülinek tekintett irodalmi norma ugyanis valóban kodifikált; s éppen ez a legfontosabb tényező, amelyben a többi nyelvváltozat normájától különbözik (lásd Huszár 1986:60). A kodifikált és nem kodifikált normákkal kapcsolatban Benkő Loránd felfogását tekinthetjük irányadónak:

„A sztenderd normatív volta abban áll, hogy e változatot rögzített használati szabályok jellemzik és irányítják. Benne tehát a norma nem egyszerű szabályosságot jelent, hiszen a valóságban minden nyelvi rendszer és annak használata szabályokon alapul. A sztenderdben a szabályok – a dialektusokkal és szociolektusokkal ellentétben – jórészt tudatos normalizálási törekvések együtthatásaként jöttek létre. Az így értelmezett nyelvi normák letéteményesei és egyúttal betartásuk őrzői, biztosítékai a

Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról

nyelvszabályozás különféle színterei, illetve eszközei: a nyelvtanok, szótárak, helyesírási szabályzatok, nyelvhelyességi útmutatók stb.” (1988a:244)

A kodifikáció és a norma kérdésével kapcsolatban érdemes még idézni Hausenblasnak az 1959-ben tartott pécsi nyelvművelő konferencián elhangzott felszólalásából:

„A kodifikáció nem más, mint a norma felismerése, rögzítése és törvényessé tétele mérvadó kézikönyvekben, nyelvtanokban, szótárakban stb. Egyszersmind arra szolgál, hogy a normát, amely a részletekben nemritkán ingadozik, egységesíteni segítse. A kodifikáció a valóságos normát jól vagy elégtelenül tükrözheti. Míg a normában szakadatlanul változások állnak elő, a kodifikáció rendszerint csak bizonyos késéssel, nagyobb időszakokban változik. Ezért szigorúan meg kell különböztetni a két fogalmat egymástól.” (1960:248–249.)

3.2.

A szlovákiai magyar nyelvművelés – amint láttuk – a normának a szűk értelmezését tette magáévá, s nem vette tudomásul, hogy a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban már csak a beszélők jó részének kétnyelvűsége folytán is törvényszerűen más normarendszer érvényesül, mint a magyarországiakban. Pedig az ennél árnyaltabb és korszerűbb felfogással nemcsak a prágai iskola nyelvészeinek és későbbi követőiknek munkáiban találkozhatunk nyelvészeink, hanem egy szlovákiai magyar nyelvtudóséban is, a tragikus sorsú Arany A. Lászlóban. Arany számára már több mint egy fél évszázaddal ezelőtt természetes volt, hogy a kétnyelvű nyelvváltozatokban a két nyelv normarendszerének egyes elemeiből új norma jön létre, amely mindkettőtől eltér (1939–40:47). (A kontaktusváltozatokban érvényesülő normákról lásd még Haugen 1972:117; Kontra 1989:209, 211; 1990b:95).

Am még az így kialakult regionális, szlovákiai magyar normán túl is minden kisebb közösségnek megvannak az illető közösség tagjai számára kötelező nyelvhasználati szabályai. Ez a tény a dialektológiában közhelynek számít, nyelvművelésünk mégsem igen számolt vele.

Nyelvművelésünk szűk normafelfogásából következik, hogy a szlovákiai magyar nyelvváltozatok sajátosságait a lehető legteljesebb mértékben normán kívül helyezte. A standard magyar nyelvváltozattól egyetlen esetben ismert el – mintegy kodifikált – bizonyos eltérést. Mayer Judit erről a következőket írja:

„Vannak... sajátos – többnyire közéleti, közigazgatási fogalmak, amelyek megnevezésében az illetékes hatóságok ragaszkodnak az úgynevezett re-

gisztrált formához (ilyen például a nemzeti bizottság – a národny vybor szlovák elnevezés pontos megfelelője –, amelyet Magyarországon városi vagy községi tanácsnak hívnak), más fogalmak neveit azonban semmi okunk szó szerint lefordítani a szlovák vagy a cseh nyelvből.” (1989:152.)

Ám – amint látjuk – még ez az engedmény sem nyelvi-nyelvészeti megfontolásokon alapszik, hanem hatósági kényszer következménye. Nem az a baj persze, hogy a szlovakizmusok többségét nyelvművelésünk a *standard magyar normán* kívül helyezte, hanem az, hogy más norma létével – és főképpen létjogosultságával – nem is számolt.

Deme László e tekintetben nem ennyire szigorú. 1970-ben megjelent könyvében megállapítja: „A különfejlődés folytán létrejövő új nyelvi elemek nem mind nélkülözhetők, hiszen egyiküknek-másikuknak az a kényszer a létrehozója, hogy egyes fogalmaink tartalmukban vagy terjedelmükben eltérnek egymástól..., s az természetes, hogy minden nemzetiség nyelvének azt a fogalomvilágot kell tükröznie, amelyekben benne él.” (1970:107.)

Deme az indokolt regionalizmusok között olyan szavakat is említ, mint például *brigádmunka* ’társadalmi munka’, *brigádós* ’társadalmi munkát végző személy’, sőt: összpontosítás ’személyek összehívása különféle célokra’. Épp e szavak használatának indokoltsága magyarázza, hogy a beszélt nyelvből nem sikerült kiszorítani őket.

4.

A magyar nyelv egységességének, az egyetlen, központi norma követendő voltának elvéből következően nyelvművelésünk *nem számolt azzal a mélyreható különbséggel, amely az egy- és a kétnyelvű beszélőközösségek között van,*³ föl sem merült az a kérdés, hogy lehet-e, célszerű-e

³ A kétnyelvű beszélőközösségnek fentebbi meghatározásából következően a szlovákiai magyar beszélőközösség kétnyelvűnek tekintendő, annak ellenére, hogy nem minden tagja tud szlovákul; egyebek közt azért, mert még azok is, akik maguk egynyelvűek, a kétnyelvű anyanyelváltozatot sajátítják el anyanyelvként, és nagy többségük később is ezt használja. Vö. Jakab 1989:144: „A szlovák hatás azonban nemcsak a nyelvjárás neológ változatát... beszélők nyelvhasználatában észlelhető, hanem az archaikus változatot használókban is, mert bár ez utóbbiak közül sokan nem tudnak szlovákul, a szlovák nyelv hatásától nem szigetelődhetnek el. Nem, mert magyarul (is) beszélő tisztviselőknek, hivatalnokoknak, egészségügyi dolgozóknak – akikkel ők közvetlenül érintkeznek – a nyelvhasználatra erősen tükrözi s egyben közvetíti a szlovák nyelv hatását.”

kétnyelvűség helyzetben teljesen azonos módon folytatni ezt a tevékenységet, mint az egynyelvű anyaországiak körében (vö. Kontra 1992d). Pedig nyilvánvaló, hogy a kétnyelvűek kommunikációs szükségletei és lehetőségei jelentős mértékben eltérnek az egynyelvűekétől. Ezenkívül az a tény, hogy a kétnyelvűek számára két nyelv áll rendelkezésre gondolataik közlésére, s ez a két nyelv nemcsak a külvilágban, hanem a beszélők agyában is együtt él, messzemenő következményekkel jár mindkét nyelv vonatkozásában.

A kétnyelvűségi szemlélet hiányára utal az is, hogy nyelvművelésünknek nem volt véleménye arról a kérdésről, *a szlovákiai magyarok egyes csoportjai számára a kétnyelvűség mely típusának kialakítását tartja kívánatosnak*; a kétnyelvűség fogalmát differenciálatlanul kezelte (lásd például NyKk. I/1288, 1291). A kétnyelvűségnek ugyanis rendkívül sok válfaja létezik, s ezek más-más mértékben befolyásolják a beszélők első és másodnyelvi kompetenciáját. Üdítő kivételként csupán egy nem nyelvész véleményét tudjuk idézni, a műfordító Hubik Istvánét:

„Nyelveink nem eltérő fejlettségi fokúak, és a mindenáron – s közösségi méretekben – való kétnyelvűségre törekvés az anyanyelv rovására menne. Márpedig ennek felelősségét senki sem vállalhatja.” (1987:245.)

Az a fontos törvényszerűség fogalmazódik itt meg, hogy *a két nyelv kölcsönhatásának mértéke nagyban függ a kétnyelvűség típusától*. Ezért a szlovakizmusok elleni harcban fontos szerepet kellett volna játszania a magas szintű balansz-kétnyelvűség veszélyeire való utalásnak.

Mi az oka annak, hogy nyelvművelésünk oly kevésbé volt tekintettel a beszélők kétnyelvűségére? Az egyik tényező az, amely az „egy magyar nyelv” alapelvének hangsúlyozását is indokolja: nyelvművelőink úgy érezték: kisebbségünknek nem érdeke, hogy kiemeljék az anyaországiaktól való eltéréseket, mert ez is azoknak a malmára hajtáná a vizet, akik sanda politikai szándékból a szlovákiai magyar nemzetrészeknek az anyaországtól való minél nagyobb mértékű elválasztására törekednek.

E nyelven kívüli – nagyon is érthető – okon kívül ezt a magatartást az anyaországi és külföldi nyelvudományban egyaránt uralkodó „egynyelvűségi szemlélet” is erősítette. Ennek lényege, hogy a kutatók kimondva-kimondatlanul az egynyelvű nyelvfejlődést tartják normálisnak, a kétnyelvűt pedig inkább „elhajlásnak” (Romaine 1989:1). Pedig tisztán „egynyelvű nyelvfejlődésről” legfőljebb ha kivételesen beszélhetünk, hiszen alig van olyan nyelv, amelynek történetébe ne szóltak volna bele más nyelvek, mégpedig épp beszélői egy részének kétnyelvűsége folytán.

Fent említett kiváló nyelvésziünk, Arany A. László már több mint egy

fél évszázada szembefordult a nyelvi jelenségeknek ezzel a megközelítésmódjával, s a kétnyelvűségben fölismerte az *általános nyelvfejlődés mozgatórugóinak egyikét*:

„A kétnyelvűséget gyakran olyan különleges nyelvi problémának tekintik, amely nem kapcsolható közvetlenül az általános nyelvi fejlődés szokásos vonalához. Ezzel hallgatólagosan (vagy többé-kevésbé kimondva is) különbséget tesznek a nyelvfejlődésnek ún. normális és kétnyelvű problematikája között, ez utóbbit hatását tekintve mellékesnek, a fejlődést csak jelentéktelenül befolyásolónak tartva. Az ilyen állásponttal szemben le kell szögezni, hogy a kétnyelvűség azok közé a jelenségek közé tartozik, amelyek a nyelvfejlődés mozgatórugói.” (1939–1940; vö. még Fishman 1968:27; Gal 1979:4.)

Kár, hogy Arany gondolatai (részben politikai okokból is) nem épülhettek be a szlovákiai magyar nyelvészeti gondolkodásba.

5.

A monolitikus nyelvszemlélet része volt a *társadalmi rétegződés iránti érzéketlenség* is, a társadalmi nyelvváltozatok létének és létjogosultságának nem elégséges hangsúlyozása. Ez szintén nem szlovákiai magyar sajátosság, hanem – mint annyi más – import. Nézzük meg, mit ír az amerikai Joshua A. Fishman a kétnyelvűség-kutatás korábbi szakaszáról!

(A kétnyelvűséggel szembeni elfogultságuk) „eredményeképpen a kutatók nagyon gyakran elmulasztották, hogy megismerkedjenek azokkal a közösségekkel és beszélőkkel, akiktől adataikat nyerték. Nem vették észre, hogy a beszélőknek csak bizonyos alcsoportjaiban nyilvánult meg nagyfokú »interferencia« minden körülmények között, más alcsoportokban más jellegű és mértékű interferencia volt jellemző különféle körülmények között, további alcsoportoknál pedig egyáltalán semmilyen nem volt észlelhető. [...]

Mivel a nyelvészek nem vették figyelembe, hogy a beszélők egyes alcsoportjainak verbális repertoárjai beszédhelyzet és funkció szempontjából strukturált egységek, a hangtani, nyelvtani, lexikális és szemantikai »interferencia« példáinak munkáikban közzétett listái szociolingvisztikai szempontból teljesen értéktelenek és félrevezetőek. Azt a teljesen hibás látszatot keltik, mintha a vizsgált kétnyelvű beszélőközösségek legtöbb, ha nem minden tagja az interferencia ugyanazon fajtáit és mértékét mutatná, mint azok, akiktől példáikat vették.” (1968:29–30.)

Mind az anyaországi, mind a kisebbségi nyelvművelés ugyanígy járt el. Nem vette figyelembe azt a tényt, hogy az ostorozott jelenségek a társadalom egyes rétegeiben más-más mértékben vannak jelen (noha ezt természetesen nem tagadta). „A szociológiai háttér hangsúlytalansága, vulgarizálása miatt a nyelvhelyességi elvek rétegzettsége sem válik nyilvánvalóvá.” (Tolcsvai Nagy 1989b:98.)

Szlovákiai magyar viszonylatban mindez azt jelentette, hogy amikor nyelvművelő irodalmunkban a szlovákiai magyarok beszédére jellemző sajátosságokról volt szó, többnyire homályban maradt, hogy az idevágó megállapítások e beszédközösség *mely társadalmi rétegeire, korosztályi csoportjaira stb. érvényesek* (s az is, hogy milyen beszédhelyzetre – erre lásd a következő pontot).

Pedig a szlovákiai magyar beszédközösség egészéről meglehetősen nehéz tudományosan értékelhető megállapításokat tenni, hiszen ez a közösség távolról sem egységes. Ami áll például a tömbben élő – mondjuk csallóközi – magyarokra, nem föltétlenül (ugyanúgy) érvényes a peremvidékek szórványmagyarságára; ami áll a városlakókra, nem biztos, hogy áll a falvak népére; ami érvényes a műveltségüket anyanyelvükön megszerzetteknek, nem biztos, hogy igaz azokra, akik szlovák iskolába jártak; ami elmondható a fiatalokról, nem biztos, hogy elmondható az idősebbekről stb. (Ezenkívül ami megállapítható a csoportok bármelyikének nyelvhasználatáról egy bizonyos beszédhelyzetre nézve, nem biztos, hogy megállapítható egy másik beszédhelyzet vonatkozásában is.)

Tolcsvai Nagy Gábornak a *magyarországi* nyelvműveléssel kapcsolatos következő megállapítása a szlovákiai magyarra is érvényes:

„Az elmúlt évtizedek nyelvművelő gyakorlata..., miközben a nyelvhelyesség társadalmi vonatkozásait nem tisztázta – a nyelvi formát minden különbségtevés nélkül tanította, terjesztette a határon belüli tízmillió magyar között. Egyként akart tanítani mindenkit, s azt próbálja most is. Viszonylagos eredménytelensége épp e módszerbeli gyengeségéből fakad. Hiszen nem lehet mindenkéhez ugyanúgy szólni, nem lehet mindenkítől ugyanazt kívánni – teljesen más körülmények között. A nyelvművelő műsorok, cikkek nagy része mégis így cselekszik, egyre jobban kiszorulva a hazai művelődés alakító tényezői közül.” (1989b:99.)

Ez az egyezés természetesen nem a véletlen műve, hanem azt a tényt tükrözi, hogy *a szlovákiai magyar nyelvművelés Magyarországról importálta mind elveit, mind pedig módszereit.*

6.

A monolitikus szemlélet része volt *a beszédstílusok iránti viszonylagos érzéketlenség* is. Nem mintha ez a kérdés egyáltalán nem merült volna föl. A szlovákiai magyar nyelvűvelő irodalomban gyakran történik utalás arra, hogy valamely jelenség inkább a mindennapi beszédben vagy írásban érvényesül, de mégsem elégszer, nem következetesen, s nem egy meghatározható fogalmi és szemléleti keretben. Ennek következtében a gyakorlat mégis az, hogy még a Comenius Egyetem magyar tanszékének hallgatói is többnyire csak a „helyes” – „helytelen” kategóriákban tudnak gondolkodni, és szinte sokkolja őket az a közlés, hogy például az olyan „rút nyelvhelyességi hiba” is, mint a *suksük*, egy sereg beszédhelyzetben (és egy sereg beszélő szájából) helyes lehet. E hallgatók nyelvfelfogását teljes mértékben a hagyományos preskriptív nyelvtudományra, valamint a nyelvűvelésre jellemző szemlélet hatja át. *A helyes-helytelen dichotómiájában való gondolkodás természetesen nemcsak magyar szakos egyetemistáinkra jellemző, hanem legalább annyira pedagógusainkra, diákjainkra és a „dolgozó tömegekre” is – gyakorlatilag mindenkire.*

Pedig azt, hogy még a központi norma sem érvényesül mindenütt egyformán, nyelvűvelésünk nem tagadja (de nem is hangsúlyozza túl!). A NyKk. (II/335), illetve Lőrincze (1979:69) így ír erről a kérdésről:

„A norma elvileg egységes nyelvi viselkedést tételez fel ugyan, de az érvényesülésének, érvényesítésének a valóságban különböző fokozatai vannak. Szigorúbb, feszesebb például a norma az írásbeli megnyilatkozásokban, mint a szóbeliekben... Ez a kétféle megítélés érvényesülhet bizonyos – nem túlságosan széles – határok között a nyelvi megnyilatkozások műfaja, tartalma, a megnyilatkozás helye, körülményei szerint is.” (Vö. még Tolcsvai Nagy 1991a:169.)

Az is megállapított, hogy „azt, hogy a nyelvnek valamely elemét jól választjuk-e meg, és helyesen használjuk-e, nem pusztán a nyelvtan dönti el, hanem egy sereg egyéb tényező összhatása: végeredményben az, hogy *mit, hol és mikor*, milyen környezetben, minek a kifejezésére és kikhez szólva használunk” (Kovalovszky 1953:124; 1977:45; lásd még Benczédy 1968:12). Fontosak ezek a megállapítások még akkor is, ha tudjuk, hogy itt elsősorban *esztétikai* szempontok érvényesítésére gondoltak nyelvűvelőink.

A nyelvhelyesség stilisztikai vonatkozásai iránti érzéketlenség elsősorban az *anyanyelvi oktatásban* okoz nagy károkat:

„Sajnos főként vidéki pedagógusaink nyelvi nevelésének egyik, ma is

eléggé általános gyengéje, hogy a közmagyar nyelvi normák használatára irányuló, egyébként helyes szándékú nevelési igyekezetüket összekeverik a nyelvjárási és regionális nyelvi sajátosságok programszerű visszaszorításával, sőt gyakran kíméletlen irtásával, ahelyett hogy a többrétű, szituációhoz alkalmazott nyelvhasználat megismertetése és gyakorlati előmozdítása érdekében tevékenykednének.” (Benkő 1988b:28–29.)

Sajnos ez a szlovákiai magyar tanítókról és tanárokról is elmondható; a különbség csak az, hogy nálunk ez irányú tevékenységük – az eltérő társadalmi körülmények miatt – sokkal kevésbé jár sikerrel, mint a határ túlsó oldalán.

Pedagógusaink ilyen magatartásán nemigen csodálkozhatunk. Nemcsak azért, mert a főiskoláról, egyetemről is ilyen szemléletet hoznak magukkal. Hanem azért sem, mert *a tankönyveket is a változatok iránti teljes érzéketlenséget mutató felfogás hatja át.* Érdemes itt idézni a középiskolákban használt harmadikos magyar nyelvi tankönyv⁴ egyik feladatát:

*„Léteznek nyelvünkben a következő igealakok?
Mondjátok őket helyesen!
Mosakodnák, játszadoznák, alhatnák, híznák, aggódnák.”*

Aligha lehet kétséges, hogy mind a tankönyvszerzők, mind a tanárok a *nem* választ tartják helyesnek; vagyis a nyelvjárások jó részében,⁵ valamint a pongyolább köznyelvben széltében használt formákat⁶ még a magyar nyelvből is kitagadják! Aligha lehet pozitív hatással a kisebbségi

⁴ Kazimírné P. Mária–Morvay Gábor–Tamás Éva: Magyar nyelv a gimnázium, a szak-középfiskola és a négyéves szakmunkásképző intézetek 3. osztálya számára. Szlovák Pedagógiai Kiadó, Pozsony, 1986, 20.

⁵ A *Magyar nyelvjárások atlasza* egyik címszava (798. sz.) az (ikesen ragozott alanyi ragozású) *innám* alak volt, melynek leggyakoribb köznyelvi változata ma már az *innék*. Ennek „nákozó” – a magyarban tankönyvünk szerint nem létező – *innák* változatát találjuk a szlovákiai magyar nyelvterületnek szinte az egészén: a Felső-Csallóközben, a Mátyusföldön, a Zoboralján, a Garam és az Ipoly alsó folyása mentén, Gömörben, Kassa vidékén, a Bodrogközben vagy kizárólagos alakként, vagy az *innék* alakkal váltakozva. Az *innák* továbbá főalak szinte minden dunántúli kutatópontra, valamint a Duna-Tisza közének nyugati, északi és déli részén, s ez jellemző a délvidéki kutatópontokra is.

⁶ Kovalovszky Miklós szerint „a nyelvjárásokban és a pongyola köznyelvben általánossá lett az illeszkedett hangrendű (én) *kapnák, várnák, volnák, tudnák* stb. alak” (1977:108). Lásd még Laczkó 1990.

diákok nemzettudatára, ha azt tanítják nekik, hogy az ő beszédük tele van olyan elemmel, amelyek a *magyarban* „nem léteznek”.⁷

Csak az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy Szabómihály Gizellával végzett kutatásunk során a somorjai magyar gimnázium diákjainak 19,50 százaléka, a királyhelmeci gimnázium részeként működő magyar osztályok tanulóinak 30,89 százaléka, a kontrollcsoportként kiválasztott csornai gimnázium diákjainak 17,41 százaléka, a tokaji gimnázium diákjainak 12,41 százaléka használta a – magyarban állítólag nem létező – *tudnák* alakot, nem is beszélve a somorjai szlovák gimnázium, illetve a királyhelmeci gimnázium szlovák osztályainak magyarul is tudó diákjairól, akiknél ez az arány 67,27 százalék, illetve 62,44 százalék volt (lásd még Lanstyák 1992b:43).

7.

A monolitikus nyelvszemléletből, a központi norma egyedüli követendő voltából következő nyelvművelésünk „*nyelvőrszemlélete*”, *hibakereső jellege* is (vö. Huszár 1986:64–65; Tolcsvai Nagy 1989b:97). A helyesnek kinyilvánított központi változattól való eltérésekkel – főként az ún. „nyelvhelyességi hibákkal”, valamint az utódállamok magyarságának nyelvében az idegen államnyelv hatására kialakult sajátosságokkal – leginkább mint *zavaró tényezőkkel, kigyomlálandó hibákkal* foglalkoztak. Az egységesnek tekintett „művelt köznyelvi” nyelvváltozattól való eltérések nyesegetni való „*vadhajtások*” voltak (Lanstyák 1992b:35). Éppen ezért az ilyen „hibás” nyelvváltozatokat, illetve a bennük előforduló jelenségeket nem is tartották tudományos vizsgálatra érdemesnek.

7.1.

Nem arról van szó, hogy a nyelvi variánsok értékelése önmagában káros vagy szükségtelen volna; az értékelés természetesen a nyelvművelésnek elengedhetetlen, lényegi mozzanata: azonban nem mindegy, hogy milyen szemléleti keretben történik. Amíg az értékelés csupán az egyes

⁷ Tény, hogy az *írnák*, a *mosakodnák* stb. formák nem részei a választékos magyar köznyelvnek. Részai viszont számtalan más *magyar* nyelvváltozatnak, például nyelvjárássoknak vagy a pongyola köznyelv különféle változatainak, ennél fogva természetesen részei a magyar nyelvnek.

változatok használati körének, stílusértékének megállapítására szorítkozik, addig minden rendben van. Sőt: az is természetes, hogy a nyelvvelés lényegéből fakadóan bizonyos változatok használatát bizonyos beszédhelyzetekben *ajánljuk* a beszélőknek, mások használatáról viszont megpróbáljuk lebeszélni őket (vö. Haugen 1972:162, 167–168; Huszár 1986:62). A nyelvi jelenségek értékelése még a spontán beszédnek is velejárója; a laikus beszélőknek is van véleményük az egyes változatok stílusértékéről (még akkor is, ha soha nem hallottak nyelvvelésről). Az ilyen értékítéletek még az írásbeliséggel nem rendelkező nyelvközösségekben sem ismeretlenek (Haugen 1972:168).

A bajok ott kezdődnek, amikor az értékelés ítélezéssé fajul, s bizonyos változatokról megállapítatják, hogy *a priori* rosszak, romlottak, károsak, sőt ezek még a nyelvből is kitagadtatnak. Ez olyan eljárás, amelynek véleményem szerint semmi helye a korszerű szemléletű nyelvvelésben. Érdemes lenne megszívlelni Havránek és Mathesius 1932-ből származó ítéletét:

„Végül a nyelvvelés a nyelv stabilizálódását a kritikáján keresztül is támogathatja. Amennyiben konkrét nyelvi megnyilatkozások nyelvét az elméletileg rögzített normával hasonlítja össze, a felfedezett különbségek esetében próbálja a figyelmet a nyelvjárási jellegű (lokális és szociális) különbségekre, archaizmusokra, barbarizmusokra, a voltaképpen idegen nyelvű hatásokra, neologizmusokra, valamint olyan különbségekre irányítani, amelyek egy hamis elméletből vagy az elmélet meg nem értéséből állnak elő. Az ilyen különbségeket nem szabad hanyagságoként elítélni... ha nem iskolai célokat követünk, és ha nem a nyelv birtoklásának nyilvánvaló képtelenségéről van szó. Lehetnek ezek az elméletileg rögzített norma hibái, amelyekből a nyelvész tanulságokat vonhat le. Néha egy ilyen különbség csírája lehet egy új fejleménynek, amelyet nem kell feltartóztani. S végül egy ilyen különbség bizonyulhat szándékosnak is...” (1981:75.)

7.2.

A nyelvörszemlélet következtében a beszélőkben kialakult, illetve megerősödött az az indokolatlan érzés, hogy amikor ők a standard magyar nyelvváltozattól eltérő alakokat használnak, *vétkeznek*, valami erkölcsileg elítélhetőt követnek el, vétének „nyelvünk tisztasága” ellen.

Az értékítélet elsősorban *konkrét nyelvi jelenségekre* vonatkozott ugyan (azok minősültek hibásnak, rossznak, csúnyának), ezek nagy száma miatt azonban az *egész szlovákiai nyelvhasználat* olyan fényben volt feltüntetve, mintha az hibás, rossz, csúnya volna; végül pedig mivel

e „hibák” okait nyelvművelőink a beszélők tudatlanságára, kényelemszeretetére, nemtörődömségére stb. vezették vissza, maguk a *beszélők* is pellengérré állítottak.⁸

Mindez annak ellenére volt így, hogy nyelvművelésünknek általában *nem volt* – s ezt érdemes kiemelni! – *kioktató, türelmetlen, ostorozó vagy szeretetlen a hangneme*; a hibaközpontúság, az ezt tükröző terminológia („káros jelenségek”, melyek „befurakodnak” a nyelvhasználatba, „fertőzés”, „kór”, „bomlás”, „romlás” stb.) a beszélők „felületességére”, „kényelmére”, „nyelvi műveltségünk hiányos voltára”, „igénytelenségére” való utalások sajnos – talán a nyelvművelők szándékai ellenére – ebbe az irányba hatottak. A nyelvi önbizalom elvesztése pedig kisebbségi helyzetben életveszélyes lehet!

Elvben létezett bizonyosfajta különbségtétel a bírált jelenségeknek a választékos köznyelvben, illetőleg a mindennapok nyelvhasználatában való megítélése között. Jakab István például, amikor a *hiba* fogalmát definiálja, ennek érvényességi körét a *sajtóra, irodalomra, választékosabb nyelvhasználatot igénylő szóbeli megnyilatkozásokra* korlátozza (1983:187). A *konkrét nyelvi jelenségek* viszonylatában mégis kivételszámba mennek az olyan megértő megközelítések, mint amilyen Deme Lászlóé:

„Természetesnek tarthatjuk, hogy a mindennapi ember a maga családias nyelvhasználatában rekreáciára megy, televízort néz; esetleg az emenvén intézi ügyes-bajos dolgait, s ha falusi, a jáérdének a tagja. Természetesnek, hiszen ezeket így hallja maga körül, de nem különösebben helyesnek, minthogy ez már indulás a regionalizálódás útján. Ám az ilyen nyelvhasználati tények – már ami a családias beszélt réteget illeti – nem jók vagy rosszak, hanem vannak.” (1970:109.)⁹

A hibaszemlélet következtében a beszélőkben nemcsak a *vétkesség* tudata jelent meg, hanem a saját nyelvi képességeikben való *kétkedés* is. A nyelvi „*vétségek*” és „*kétségek*” együtt járnak – amint együtt jelennek meg egy nyelvművelő kötetünk címében is (Jakab 1987).¹⁰ Általánosan

⁸ A jelenség magyarországi gyökereire lásd Fabó 1986:29–30; Huszár 1986:63.

⁹ Érdemes itt a NyKk. *Idegenszerűségek* szócikkből is idézni: „Az idegenszerűségek a más-más nyelvű népek érintkezésének nyomai, a nyelvek életének *természetes velejárói...*” (1/955; kiemelés – L. I.)

¹⁰ E szemlélet anyaországi eredetének tényét jól illusztrálja, hogy a kötet cím Deme László egy munkájának címeire utal vissza (*Szórendi kétségek és vétségek*). Lásd Jakab 1987:7.

elterjedt az a vélemény, hogy mi, szlovákiai magyarok *nem tudunk jól magyarul*. Mindez amellett, hogy a többség által is sok tekintetben „lekezelt” kisebbség számos tagjának önértékelését is alááshatja, és megerősítheti amúgy is meglévő kisebbségi tudatát, azzal a következménnyel is járhat, hogy a beszélők nemcsak magukat és képességeiket, hanem *anyanyelvüket is* alacsonyabb rendűnek, rossznak, szégyellnivalónak kezdik érezni.¹¹ Amint Tolcsvai Nagy Gábor írja: *„A kisebbségi magyarság nyelvi közöiségeinek, csoportjainak és egyéneinek öntudatát és önbizalmát alapjaiban rendítheti meg az a tudós nézet, hogy épp a hozzájuk legközelebb álló familiáris nyelvhasználat a rossz, a műveletlen, a hibás.”* (Lásd még Tolcsvai Nagy 1991a:168.)

A kodifikált nyelvi norma és a nyelvhasználat valósága közötti feszültség még egynyelvű közegben is okozhat fölösleges büntudatot és gátlásokat:

„A nyelvközösség nagy része által már nem használt nyelvi elemek normának való kikiáltása... fölösleges gátlásokat okoz a beszélőnek. A rádióban, televízióban gyakran hallunk az interjúalanyok, de még a riporterek szájából is »hogy csúnya magyar szóval éljek«, »tudom, hogy nem szép, de nem tudom másképp mondani« típusú megnyilvánulásokat. A nyelvművelés... számukra olyan normát állít, amelyet teljes mértékben követni ugyan nem tudnak, de ez állandó lelkiismeret-furdaításokat okoz nekik, s gátlásokat nyilvános megszólaláskor.” (Huszár 1986:67.)¹²

Hogy mindezt ne lehessen egy-két „szobatudós” „agyrémének” tekinteni (különösen kétnyelvű közösségben nem), hadd idézzek egy gyakorlott orvostól is:

„A sok idegen szó nem csak a nyelvben, a tudatban is elvégzi romboló hatását. A zagyván beszélő ember kételkedni kezd anyanyelvében. Főlmerül benne a kérdés, hogy mit ér egy olyan nyelv, amely csak mankóval, bicegve képes járni, amelynek a legegyszerűbb dolgokra sincsenek meg a kifejezései... Az idegen szavakkal megtűzdelte, elronditott nyelv az

¹¹ E kérdést a közeljövőben a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságának élőnyelvi szakcsoportja tudományos vizsgálat tárgyává fogja tenni.

¹² A tapintatlan kritika még a nyelv hivatásos művelőibe is belefojthatja a szót. Érdemes itt idézni Szépe György „élménybeszámolójából”: „Nem felejttem el, hogy egyszer egy nyelvészterkezetlet vége felé az egyik résztvevő felállt, és mindenkinek a fejére olvasta a kiejtési hibáit. [...] Az említett felszólalás után az értekezetlet »elnémult...» (1971a)

öntudatra ébresztés gyönyörű munkája helyett tudatrombolást végez.” (Somos 1987:98.)

Ha az ilyen tudatrombolástól meg akarjuk kímélni a szlovákiai magyar beszélőközösséget, tudomásul kell venni, hogy az ilyen „zagyva” nyelv léte – a jelenlegi társadalmi-politikai körülmények között – elkerülhetetlen, és a benne előforduló sajátosságok nem idegenek (legfőlegbb idegen *eredetűek*, akárcsak a *hét*, a *gyomor*, a *dolog* vagy a *kakaó* szó), hanem a mindennapi kötetlen nyelvhasználat természetes és szükségyszerű velejárói, amolyan „helyi sajátosságok”. *Ezekkel együtt* ugyanis remekül használható a magyar nyelv Szlovákiában is. Ha így nézzük a dolgot, nincs okunk kisebbségi érzésre. Amint az „egyetemes magyar nyelvben” sem kételkedünk azért, mert a legegyszerűbb dolgok némelyikét is szláv jövevényszóval tudjuk csak kifejezni; mondjuk az *ebédet*, *uzsonnát*, *vacsorát* vagy a *szerdát*, *csütörtököt*, *pénteket*.¹³

A szlovákiai magyarok számára a *kétnyelvű kontaktusváltozat* az *anyanyelv*, annak minden érzelmi velejárójával együtt. Ezért az erről való „leszoktatás” *lélektani szempontból ugyanolyan elbírálás alá esik* – mert ugyanolyan következményekkel járhat –, *mint a nyelvjárási anyanyelvről való leszoktatás*. Amint a *NyKk.* az iskolásokkal kapcsolatban megfogalmazza: „Ez a törekvésünk sok tanulóban gátlásosságot fejlesztene ki, vagy – ami ugyanolyan hiba – nyelvérzékük elbizonytalanodására, minden újnak kritikátlan átvételére vezetne.” (II/937.) (Lásd még Lőrincze 1980:215; Benkő 1988b:28.)¹⁴

A következő, Szépe Györgytől származó megállapítást is érdemes megszívlelni: „Az *anyanyelv* – bizonyos szempontból – *alapja a gondolkodásnak*. Ezért igen káros lehet, ha valaki a hibázástól való félelmében *nyelvi gátlások alá kerül, s nem úgy beszél, ahogy gondolkodik*.” (1971a:15.)

Még veszélyesebbek a nyelvművelő írásokban és tankönyvekben található olyan megfogalmazások, amelyek azt a benyomást keltik, mintha a kontaktusváltozat jelenségei *nem volnának részei a magyar nyelvnek*.

¹³ Persze a „zagyvát” csak a mindennapok pongyola nyelvhasználatában tarthatjuk természetesnek; a választékos megnyilatkozásban – főképp pedig írásban – a magyar *köznyelv használata a helyénvaló*.

¹⁴ Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy iskoláinkban ne tanítsuk a standardot; amint a *NyKk.*, illetve Lőrincze sem arra gondolt, hogy a magyarországi iskolákban nem kell a köznyelvet tanítani.

Ha az *összpontosítás*, a *brigádos* vagy az *epére operál* szerkezet nem a magyar nyelv része, akkor ugyan melyik nyelvé? Tán a szlováké? Azok, akik ilyeneket használnak (vagyis a szlovákiai magyarok zöme), talán nem is beszélnek magyarul? Az ilyen gondolatok hangoztatása aligha szolgálja az egészséges nemzettudat megerősítését.

Mindez azért is nagyon visszás, mert a beszélők olyasmiről éreznek büntudatot, amiről nem tehetnek, hiszen a *kétnyelvű közösségben a kétnyelvű kontaktusváltozat kialakulása törvényszerű és elkerülhetetlen. Az olyan jelenségek, mint a domináns nyelvből való szóátvétel, jelentés-kölcsönzés, nyelvtani szerkezetek átvétele stb., nyelvi univerzálénak tekinthetők. Még a NyKk. is megállapítja:*

„Az idegen környezet s a szükségszerű kétnyelvűség elkerülhetetlenül bomlasztó hatással van az anyanyelvi készségre és a nyelvérzékre. Különösen azok vannak kitéve e hatásnak, akik szórványban vagy minden anyanyelvi kapcsolat nélkül, elszigetelten élnek. Az idegen nyelv szavai, kifejezései, mondatkliséi akaratlanul is befurakodnak a tudatba, gyakran egy jellegzetes öszvérnyelvet (makaróninyelvet) szülve.” (I/221; kiemelések – L. I.)¹⁵

Ezt a tényt Hubik István a következőképpen fogalmazza meg, egyben föl is mentve a beszélőket a szokásos vádak alól:

„Könnyű volna dörgedelmes mondatokat fogalmazni a sokunkra jellemző nyelvi tunyaságról, nyelvi közönyről, anyanyelvünkkel való mostoha bánásmódunkról. Csakhogy itt olyan makacs ténnyel állunk szemben, amely szinte önmaga létét igazolja. A környezet hatása természetes, mondhatni természeti jelenség, legyen szó akár pozitív, akár negatív hatásról.” (1987:232.)

Hubik ezenkívül egy fontos pszicholingvisztikai törvényszerűséget is megfogalmaz:

„A napi munkájukban elfáradt emberek ezreitől hiába is követelnők meg, hogy semmit ne vigyenek haza abból, ami munkahelyükön meg még sok helyütt máshol a nyelvünkre ráragadt. Tömegmértékben akkora éberség már az idegbajjal volna határos.” (1987:233.)

Természetesen a kétnyelvű anyanyelvváltozat létének szükségszerűsége nem azt jelenti, hogy mindenfajta beszédhelyzetben, minden szlovákiai magyar beszélőtől természetesnek kell tartanunk annak használatát. A művelt emberek választékos beszédében és az írott megnyilatkozások

¹⁵ Ez az idézet másra is példa: annak szemléltetésére, hogy a terminológia, a szóválasztás mennyire erőteljesen sugalmazhat értékítéletet.

zömében nem elkerülhetetlen e nyelvváltozat erőteljes érvényesülése, mivel az ilyen helyzetekben természetes a megfogalmazásmódra való figyelés, a nyelvi önkontroll.

8.

Az egy magyar nyelv elvéből következően nyelvművelésünk vonakodott attól, hogy nyelvténynek ismerje el a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban lezajlott változások bármely eredményét. A szlovákiai magyar nyelvhasználat sajátosságai kimondva-kimondatlanul *esetlegességként* voltak feltüntetve, mintha azok a „nyelvet” (még egyelőre) nem is érintenék, csupán a nyelvhasználatot (lásd Deme 1970:50, 52). Ennek következtében a *langue* és a *parole* tények végzetesen összerosódtak.

Deme László például egy helyen azt írja, hogy a szlovákiai magyarok beszédének a magyarországiakétól való eltérései még nem *nyelvek*, hanem csak *nyelvhasználatiak*. Véleménye szerint ezek a nyelvhasználati különbségek még csak *parole* szintűek, bár megvan a veszély, hogy „előbb-utóbb még nyelvi horderejűvé is válhatnak” (1970:50, lásd még 51). Más helyen viszont a mindennapok nyelvhasználatában élő, „sok vulgáris és idegen elemet tartalmazó keverék nyelvet, amely ténylegesen él”, már „többé-kevésbé kialakult”-nak nevezi (1970:39). A tényeket fölismerő józan ész és a vágyai távolába néző, az utolsó szalmaszálba is kapaszkodó szív harcol itt egymással: szeretnénk, ha a nyelvhasználati különbségek nem volnának még „nyelvi horderejűek”, ugyanakkor eléggé nyilvánvalóan látszik, hogy már azok.

Hasonló kettősség jellemzi Jakab István szemléletét is. Ő is gyakran fogalmaz úgy, amikor a szlovákiai magyar kontaktusváltozatok jelenségeiről ír, hogy azok „a magyarban” nem használatosak, tehát mintegy kirekeszti ezeket a magyar nyelvből, másrészt viszont ő is elismeri a sajátos szlovákiai magyar nyelvváltozatok létét, sőt szükségesnek tartja ezeket megnevezni is, s meg is alkotja ezekre a – sajnálatos módon meg nem honosodott – *szlovákiai (magyar) regionális köznyelv* megnevezést. Ezt mint „nyelvjárásinak már nem minősíthető, de még nem igényes köznyelvi, kettős hatás alatt álló nyelvváltozatot” jellemzi, s több ilyenrel is számol (*palóc vidéki, északkeleti, csallóközi*) (1989:145–146). Ilyen vonatkozásban tehát mégiscsak a *magyar* nyelv részének tekinti a részben nyelvjárási, részben szlovák hatás alatt álló nyelvváltozatokat.

A nyelvtények el nem ismerése a konkrét nyelvi jelenségek megítélését

is befolyásolja. Nyelvművelő irodalmunk például még az olyan elterjedt jelentéskölcsönzéseket, mint amilyen az *iskolázás* 'tanfolyam, továbbképzés stb.' vagy a *tanító* 'pedagógus', továbbá az olyan tükörszavakat és -kifejezéseket, mint például a *feljászik* '(magnóra) fölvesz', *feléptményi iskola* 'szakosító iskola', *naftakályha* 'olajkályha' stb. „szlovák szavak szerkesztettség szerinti fordításaként” emlegeti (Jakab 1983:210; vö. még Mayer 1989:155), pedig ezek csak *eredetüket tekintve* nevezhetők fordításnak, ma már aligha azok, hiszen olyan beszélők is használják őket, akik nem ismerik szlovák megfelelőiket (vagy nem is tudnak szlovákul), akiknek tehát nincs miből „fordítaniuk”.

Mindenfajta nyelvművelés sikerességének alapfeltétele, hogy különbséget tegyen az alkalmi (és egyéni) interferencia, valamint a nyelvténnyé vált és csak történetileg interferenciának nevezhető jelenségek között. Hiszen nyilván egészen másképpen kell „fölvenni a harcot” egy olyan jelenség ellen, amely pillanatnyi figyelemlanyulás következtében jön létre, mint mondjuk az olyan szó vagy nyelvtani jelenség ellen, amelyet a szlovákiai magyarok zöme minden beszédhelyzetben használ, mégpedig úgy, hogy nincs is tudatában annak, hogy az illető kifejezés nem számít standard magyarnak (például a *műt* ige *-ra/-re* vonzata), mert már anyanyelve részeként így sajátította el gyermekkorában.

9.

A magyar nyelvművelés egyik jellemzője, hogy elveiben és gyakorlatában sajátosan „belterjes”; nemigen tekint ki a magyar nyelv sáncai mögül: nem foglalkozik azzal a kérdéssel, más nyelvközösségek hogyan reagálnak a mieinkhez hasonló kihívásokra. Bizonyos kommunikációelméleti fogalmak alkalmazására a nyelvműveléssel kapcsolatos fejtegetésekben találtunk példát (Kovalovszky 1977:10–11, 22–23; vö. még Szépe 1971c); de például a nyelvtipológia, az areális nyelvészet, a pszicholingvisztika, a szociolingvisztika, a kétnyelvűség-kutatás sem a nyelvművelés elvi kérdéseivel kapcsolatos fejtegetésekben, sem pedig az egyes konkrét jelenségek megítélésében nemigen kap szerepet.¹⁶

¹⁶ Az *újabb nyelvészeti irányzatok és nyelvművelésünk* című rövid írásában Szépe György csupán (azóta sem megvalósult) lehetőségként említi az olyan irányzatoknak a nyelvművelésben való felhasználhatóságát, mint amilyen a strukturális, a generatív, a matematikai, az információelméleti nyelvészet, illetve a szociolingvisztika (1971b).

Nem mintha a nyelvművelők tagadnák a nyelvészeti ismeretek fontosságát. Benczedy József például így ír: „Csakis a nyelvtudományi tájékozottság képesít bennünket arra, hogy ne kényszerítsünk a nyelvre olyasmit, ami nem felel meg a nyelv állapotának és fejlődési tendenciáinak, hogy ne tartsuk vissza azt, ami a nyelvben fejlődés, hanem elősegítsük, ami keletkezőben van.” (1968:7; lásd még Kovalovszky 1977:17.) Igen ám, de milyen nyelvtudományi tájékozottságra gondol a szerző? Ez kiderül az idézett szövegrész folytatásából: „Aki tehát állást akar foglalni nyelvi jelenségek helyességét vagy helytelenségét illetően, annak jól kell ismernie a magyar nyelv nyelvtanát, de tájékozottnak kell lennie a nyelvtörténetben, a nyelvjárásokban is, rendszeresen kell olvasnia klaszikus és mai íróinkat, költőinket.” E vitathatatlanul fontos területek mellett hiába keressük az általános nyelvészetet.

10.

Amint említettem, a nyelvörszemlélet egyebek mellett azzal a következménnyel is járt, hogy a nyelvművelők *nem tartották szükségesnek a kontaktusváltozatok sajátos jelenségeit tudományos kutatás tárgyává tenni*. Pedig a nyelvművelés egyik deklarált feladata éppen az, hogy *közvetlen felmérés alapján megállapítsa az élő nyelvsvokást* (NyKk. II/350, 352–353; Lőrincze 1979:60, 101; 1980:8; vö. még Bárczi 1974:87, 125). Jómagam nem tudok egyetlen olyan szakcikkéről vagy nagyobb lélegzetű és igényességű munkáról sem, amely valamely szlovákiai magyar nyelvi jelenség felmérésére építve megállapítaná az „élő nyelvsvokást”, tehát egyebek közt azt, hogy a szlovákiai magyar beszélők egyes releváns társadalmi, műveltségi, korosztályi csoportjainak nyelvhasználatában milyen mértékben jelentkezik az illető jelenség.

Pedig ennek fontosságát talán nem is szükséges bizonygatni. Minden további fejtegetés helyett álljon itt a példa! A szlovákiai kétnyelvű anyanyelvű változat egyik sokat ostorozott jelensége az *operál* vagy *műt* igének *-ra/-re* vonzata: a szlovákiai magyarokat nem *epével* operálják, hanem *epére*. Erről a vonzatról nyelvművelésünk megállapította, hogy szlovák hatásra jött létre, hiszen a szlovákban ez a vonzat használatos: *operovat' na niečo*. Jakab István „*az erősebb szlovák nyelvi hatású közegben élő vagy dolgozó személyek nyelvhasználatában*” megfigyelhető jelenségek között említi (1983:236). Mint ilyen nyelvművelésünk természetesen helyteleníti; meg kell mondani, nem sok sikerrel: Szabómihály Gizellával

végzett felmérésünkéből kiderült, hogy a somorjai magyar gimnázium diákjai közül *egyetlenegy* használta csupán az *epével* formát, a királyhalmeci magyar gimnáziumban pedig *egy sem* akadt, aki az *epével* alakot használta volna (a diákok nagy része az *epére* alakot, néhányan pedig más változatokat, például *epéjét* formát használt). E két, egymástól sok száz kilométerre fekvő gimnázium adatainak ilyen nagyfokú egyezése valószínűvé teszi, hogy ez a vonzat a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában teljesen általános, tehát nem csak az erősebb szlovák hatás alatt állók beszédére jellemző.¹⁷ Azonban még az sem biztos, hogy a *-ra/-re* vonzat szlovák hatásra keletkezett: ha ez így volna, akkor nehezen tudnánk megmagyarázni, hogy a királyhalmeci gimnázium magyarországi kontrollcsoportjában, a tokaji gimnáziumban a 182 válaszoló diák közül 94, azaz a diákoknak *több mint a fele* (pontosabban: 51,65 százalék) miért használta ezt a vonzatot, és csupán 52 diák (28,57 százalék) választotta az *epével* formát (a többiek az *epéjét* alakot használták). Pedig az iskolának a vizsgálatba bekapcsolt 420 diákja kivétel nélkül magyar anyanyelvű, mintegy 90 százalékuk egyáltalán nem jár Szlovákiába, vagy csak nagyon ritkán, s rokonaik sincsenek ebben az országban, vagy ha igen, ritkán találkoznak velük. Mindez arra enged következtetni, hogy a jelenségnek *nyelvjárási gyökerei is vannak*,¹⁸ noha a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban való nagy népszerűségét az a tény is erősíti, hogy ez a vonzat felel meg a szlovák nyelvben használatosnak.

Az élőnyelv kutatásának elhanyagolása nálunk érthető annyiban, hogy Szlovákiában nem létezett intézmény, amely e munkát szervezte volna, s kutatók sem voltak, akik e munkát végezheték volna. A nyelvészettel, nyelv műveléssel többé-kevésbé hivatásszerűen foglalkozó személyek száma olyan alacsony volt, hogy ezektől kiterjedt kutatásokat nem is lehet(ett) elvárni. Figyelemre méltó azonban, hogy nagyszabású élőnyelvi vizsgálatokkal a magyarországi nyelvtudomány sem nagyon büszkélkedhet, különösképpen nem a hetvenes évek előtti időszakban.

¹⁷ Ezt támasztják alá nyelvjárásgyűjtő tapasztalataim is: a népnyelvben sem hallottam soha más vonzattal az *operál* szót, mint a *-ra/-re*-vel.

¹⁸ Itt említem meg Jakab István értékes észrevételét, mely szerint meg kellene vizsgálni, hogy a jelenség nem a régió szlovák nemzetiségű településeiből terjedt-e el. Mivel a diákok lakhelyéről is állnak rendelkezésünkre adatok, számítógép segítségével valóban érdemes lesz megvizsgálni, nincs-e összefüggés a *-ra/-re* rag használata és a falu mai vagy egykori nemzetiségi összetétele között. Azonban e vizsgálat eredményei nem befolyásolják azt a tényt, hogy itt *élő magyar nyelvi jelenségről* van szó Magyarországon is, hiszen az ezt használó diákok már nem szlovák anyanyelvűek.

„[Magyarországon] a nyelvi sztenderd egyedüli előzménye, a nyelvi egység »mindenhatósága« megmaradt szinte a legutóbbi időkig. Ezért a szűkebb értelemben vett beszélt nyelvvél és a nagyvárosi nyelvhasználattal stb. alig foglalkozott nyelvtudományunk, ha pedig igen, akkor rendszerint az irodalmi nyelvhez mérték, és így elmarasztalták (lásd az »argó« körülírást az értelmező szótárban, illetve az ifjúsági nyelv »értékelését« a hatvanas években, sőt később is).” (Szathmári 1991:599; lásd még 1988:48.)

A szlovákiai magyar nyelvűvelő cikkekből – a magyarországiakhoz hasonlóan – általában egyáltalán nem derül ki, hogy a kárhözottatott jelenséget kik használják, és milyen mértékben.¹⁹

Vannak esetek, amikor a „vétkes” *kiletéről* és a *körülményekről* legalább annyit megtudunk, hogy például „az egyik tömegszervezet helyi elnöke” és „az évzáró közgyűlésen” használja a *brigádmunka* szót ’társadalmi munka’ jelentésben (Jakab 1980:43). Máskor pedig a *nyelvhasználati módról*, a *műfajról* kapunk tájékoztatást. Megtudjuk például, hogy az *ünnepi akadémia* tükörkifejezést ’díszünnepély’ jelentésben *szóbeli közlésekben* hallhatjuk, illetve *plakátokon*, *meghívókon*, sőt a *hazai lapok híradásaiban is* – különösen a szerkesztőségek levelezőinek beszámolóiban olvashatjuk (Jakab 1980:49). Megint más esetekben egy-egy szó *elterjedtségéről* nyerünk bizonyos információkat. Például: „az utóbbi időben *töbektől* is hallottam ilyenféle mondatokat: *Örültem a hangversenyre, de sajnos elmaradt...*” (Mayer 1990:24); „*egyre gyakrabban* halljuk, sőt olvassuk” az *összpontosítás* szót Magyarországon ismeretlen jelentésben (Jakab 1983:21). Persze az ilyen megállapítások nem módszeres kutatásokon, hanem rendszertelen megfigyeléseken alapulnak.²⁰

¹⁹ Természetes, hogy a tárgyalt jelenség társadalmi háttérének részletes bemutatása aligha fér bele egy ötperces előadásba vagy két és fél oldalnyi terjedelmű nyelvűvelő cikkbe. Ezért a nyelvűvelő írások ilyen hiányosságában kétségtelenül maga a *műfaj* is ludas.

²⁰ A saját tapasztalatokra való támaszkodás szükségképpen nagyfokú szubjektivitást eredményez. Jómagam például életemben nem hallottam senkitől a *szid* igét *-ra/-re* vonzattal, pedig Mayer Judit szerint (1990:37) „elég gyakran halljuk ezt a helytelen kifejezőmódot”. Igaz, én a 80 százalékban magyar Dunaszerdahelyen lakom, ő pedig a szinte „színtiszta” szlovák Pozsonyban, s a többes szám első személyű általános alany („halljuk”) nem ad lehetőséget e különbség megjelenítésére. – Mayer Juditnak arra a kérdésére pedig, hogy „Ki ne hallott volna közülünk – sajnos – ilyen mondatokat: »Néhány hivatalnokot alápénzelték«, azt kell válaszolnom nemes egyszerűséggel: én. Az én környezetemben mintha úgy mondanák: *lefizettek*. Ám az én megfigyeléseim éppannyira szubjektívek, mint Mayer Juditéi.

Ám nagyon sokszor még ennyi fogódzót sem kapunk a kárhoztatott szó, kifejezés, nyelvtani jelenség használati körének, gyakoriságának, stílusértékének stb. megítéléséhez. Hanem csak az derül ki, hogy például a *négy láb kolbász* kifejezést „egy férfi” használta „a minap” egy húsboltban (Jakab 1983:13), vagy hogy az *orvosok beiskolázása* szerkezet „egy kéziratban” fordult elő (Jakab 1983:14). Arra is van példa, hogy csak annyit tudunk meg, hogy az illető kifejezést „mondta, aki mondta”.²¹

Mindezeket pusztán tényként állapítjuk meg, anélkül, hogy ítélnénk nyelv művelőink fölött. Ez nem volna igazságos egyrészt azért, mert amikor ők tevékenységüket megkezdték, a nyelvhasználat társadalmi vonatkozásainak kérdései korántsem jelentkeztek olyan intenzitással a nyelvtudományban, mint manapság; másrészt azért, mert a vasfüggönyön túl folyó kutatások eredményeihez nálunk alig lehetett hozzájutni, s így nem is volt nagyon más lehetőség, mint a magyarországi eredményekre támaszkodni (a magyarországi nyelv művelőkkel már sokkal kevésbé lehetünk ilyen elnézők). Nem beszélve azokról a mostoha körülményekről, amelyek között nyelv művelőink dolgoztak, szinte minden intézményi támogatottság nélkül (vö. Mayer 1989:154).

11.

Témából következően sokkal többet foglalkoztam nyelv művelésünk vétségeivel, mint érdemeivel.²² Tettem ezt annak érdekében, hogy segítsek eloszlatni azokat a kétségeket, amelyek nyelv művelésünk jövőjével kapcsolatban fölmerülhetnek. Mindez azt a hamis benyomást keltheti, mintha nagyon kevés volna az, ami eddigi nyelv művelésünkben időtálló. *Ez koránt sincs így!* A legnagyobb tisztelettel adózhatunk azoknak az embereknek a tevékenysége iránt, akik az elmúlt évtizedekben fáradhatatlan szorgalommal munkálkodtak azon, hogy a szlovákiai magyarok nyelvhasználatára minél kevésbé térjen el az anyaországtól, hogy nyelvi

²¹ „Mikor esünk ki innen? – hallottam nemrég a türelmetlen kérdést. Nem tréfából mondta, aki mondta...” (Mayer 1990:11.)

²² Itt jegyzem meg, hogy ennek az írásnak szinte szerves folytatásaként az *Irodalmi Szemle* következő számaiban egy másik írás is megjelenik, amelyben a kétnyelvűség körülményei között folytatott nyelv művelés lehetőségeiről részletesebben is kifejtem – itt csak érintett – elképzeléseimet. (E kötet következő cikke. – *A szerkesztők.*)

műveltségükben ne maradjanak el sem a szlovák lakosságtól, sem pedig a magyarországiaktól, hogy minél nagyobb mértékben megismerjék az egységes magyar nyelvváltozatot, és ezáltal olyan eszköznek kerüljenek birtokába, amely a legmagasabb szinten képes kiszolgálni nyelvi igényeiket. Nyelvművelőink áldozatos tevékenysége nélkül legalábbis sajtó- és szaknyelvünk sokkal vulgárisabb, provinciálisabb és idegenszerűbb volna, mint amilyen ma (vö. Jakab 1989:143; Mayer 1989:155). És persze kevesebbet tudnánk a Szlovákiában beszélt magyar nyelvváltozatról, mint így tudunk. Van egy alap, amelyre építkezni lehet. Csak legyen, aki építkezzen!

Irodalmi Szemle, Pozsony, 1993, 3. 58–70. és 4. 64–74.